International Journal of Research in Economics and Social Sciences(IJRESS)
Available online at: http://euroasiapub.org
Vol. 12 Issue 11, Nov- 2022
ISSN(o): 2249-7382 | Impact Factor: 8.018
(An open access scholarly, peer-reviewed, interdisciplinary, monthly, and fully refereed journal.)

भगवद्गीतायाः महत्त्वम्

सुरेश चन्द मीना

सह आचार्य संस्कृत

राजकीय महाविद्यालय,हिण्डौन सिटी

सार

संस्कृतसमाजस्य निर्माणार्थं उदात्तजीवनमूल्येषु आदर्शेषु च विश्वासं विद्यमानस्य भविष्यस्य पीढीयाः निर्माणार्थं शैक्षिकवातावरणस्य संस्कृतीकरणं अपरिहार्यम्। श्रीमद्भगवद्गीता भारतीय दर्शनस्य प्रतिनिधिग्रन्थः अस्ति यस्मिन् विविधाः मताः सिद्धान्ताः च व्यापकरूपेण उद्भूताः सन्ति। अद्यत्वे शिक्षाक्षेत्रे एतादृशः क्षोभः वर्तते यत् न शिक्षाविदः, न च अध्यापकवर्गः, न छात्राः, न च समाजस्य नेतारः सन्तुष्टाः भवन्ति।अस्मिन् अशान्तिविषये जनानां भिन्नाः विचाराः श्रोतुं पठितुं च प्राप्नुमः। केषाञ्चन मते राजनैतिकवातावरणेन शिक्षाक्षेत्रस्य पवित्रता प्रभाविता अस्ति। कस्यचित् मते लक्ष्येषु स्पष्टतायाः अभावः शिक्षाक्षेत्रस्य प्रगतेः बाधकः अस्ति ।

मुख्यशब्द *:- गीता, शिक्षा*

प्रस्तावना

श्रीमद्भागवत गीता महाभारतस्य भीष्मपर्वस्य भागः अस्ति। श्रीमद्भागवतगीतस्य दिव्यज्ञानं भगवता श्रीकृष्णेन महाभारतयुद्धे स्वमित्रं कुन्तीपुत्र अर्जुनं प्रति कथितं यदा अर्जुनः महाभारतयुद्धे विचलितः भूत्वा स्वकर्तव्यतः विमुखः आसीत् यतः सः स्वेन सह युद्धं कर्तुम् इच्छति स्म न स्वजनाः । धार्मिकग्रन्थानुसारं भगवान् श्रीकृष्णः प्रायः ७००० वर्षपूर्वं अर्जुन इत्यस्मै भगवद्गीताप्रवचनं दत्तवान् आसीत् । अस्य विशेषः अस्ति यत् एतत् दिव्यं ज्ञानम् अद्यत्वे अपि पूर्ववत् प्रासंगिकं उपयोगी च अस्ति, यावत् पृथिव्यां मानवजीवनं वर्तते तावत् प्रासंगिकं भविष्यति ।

भगवान् श्रीकृष्णेन रविवासरे कुरुक्षेत्रस्य रुणभूमिः अर्जुन इत्यस्मै गीतायाः दिव्यज्ञानं कथितं आसीत् तथा च सः दिवसः एकादशी आसीत्, अतः अस्माकं हिन्दुधर्मे एकादशीयाः एतावत् महत्त्वम् अस्ति।

धार्मिकशास्त्रानुसारं कृष्णेन अर्जुनाय गीताप्रवचनं प्रायः ४५ निमेषेषु पाठितम्, ईश्वरः अर्जुनाय गीतायाः ज्ञानं दत्तवान् यः स्वकर्तव्यात् व्यभिचरितवान् अर्जुनाय यः स्वकर्तव्यात् व्यभिचरति स्म, आगामिनां पीढीनां कृते धर्मज्ञानं पाठयितुं च।

येन पृथिव्यां आगमिष्यमाणाः पीढयः अर्जुनवत् स्वकर्तव्यमार्गात् न व्यभिचरन्ति, ते सर्वदा धर्ममार्गं अनुसृत्य धर्मस्य समर्थनं कुर्वन्ति।

गीतायाः स्रोतः विषयवस्तु च

गीतारचना महाभारतस्य पौराणिकसंकलकस्य व्यासस्य आरोपः अस्ति । सम्पूर्णं महाभारतं वैशम्पायनऋषिस्य जनमेजयराजस्य च संवादः अस्ति । महाभारते कुलम् १८ उत्सवाः सन्ति, तेषु भीष्मपर्वस्य आरम्भे जनमेजयः वैशम्पायनं प्रश्नं करोति यत् कौरवपाण्डवयोः युद्धं कथं कृतम् इति। अस्य प्रतिक्रियारूपेण वैशम्पायनः उभयोः सेनायोः आनन्दस्य सुखस्य च विषये कथितवान् ततः वेद व्यासः धृतराष्ट्रम् आगत्य अनिवार्ययुद्धस्य विषये अनेकानि वचनानि कथितवान् तथा च सञ्जायस्य दिव्यदृष्टिम् अयच्छत् येन सः सञ्जयस्य सटीकं स्थितिं कथयन् एव तिष्ठति युद्धं धृतराष्ट्रं प्रति । वेदव्यासस्य गमनानन्तरं धृतराष्ट्रः संजयं पृष्टवान् यत् सः पाण्डुपुत्रैः सह यस्य भूमिस्य कृते युद्धाय सज्जाः भवन्ति तस्य विस्तृतं वर्णनं मां वदतु इति। अस्मिन् विषये संजयेन भारतस्य भूमिः, द्वीपाः, नद्यः, पर्वताः इत्यादयः वर्णिताः । तदनन्तरं वैशम्पायनः जनमेजयं न्यवेदयत् यत् एकस्मिन् दिने सञ्जयः युद्धक्षेत्रात् प्रत्यागत्य भीष्मपीतमः शयने पतितः इति धृतराष्ट्राय सूचितवान् । अस्मिन् विषये संजयस्य धृतराष्ट्रस्य च मध्ये उभयोः सेनायोः अनेकाः चर्चाः अभवन् । अन्ते भीष्मपर्वस्य २३ अध्यायस्य आरम्भे (यत् गीतायाः प्रथमः अध्यायः अस्ति) धृतराष्ट्रेण युद्धस्य विस्तृतवर्णनं कथयितुं प्रश्नः पृष्टः, हे संजय! अहं पाण्डुपुत्रैः सह कुरुक्षेत्रस्य पुण्यभूमौ समागत्य युद्धं कर्तुम् इच्छन्तौ किं कृतवन्तौ, अस्य प्रश्नस्य उत्तरे संजयः युद्धक्षेत्रे स्थितौ सेनाद्वयं वर्णयति, कृष्णार्जुनौ च सम्पूर्णं गीतां धृतराष्ट्राय संवादेन कथयन्ति आवेदनपत्रं।गीतायाः १८ अध्यायाः भीष्मपर्वस्य २३ तः ४२ अध्यायाः सन्ति । कृष्णेन अर्जुनाय एषः उपदेशः तस्मिन् काले दत्तः यदा उभयपक्षस्य सेनाः युद्धाय सज्जाः आसन्, अर्जुनः च निराशः अभवत् । गीतायाः विषयवस्तु १८ अध्यायेषु व्यवस्थितः अस्ति । अध्यायक्रमेण सामग्रीनिर्देशाः यथा-

प्रथमोऽध्यायः 'अर्जुनविशद्योगः' इति । अस्मिन् अर्जुनः प्रथमं विपक्षस्य योद्धानां निरीक्षणं कृतवान् । तदनन्तरं अर्जुनः स्वस्य निकटजनाः, आचार्याः, मित्राणि च युद्धाय स्वप्राणान् त्यागयितुं सज्जाः दृष्टवान् । तान् एवं स्थितान् दृष्ट्वा पार्थः करुणाशोकविह्वलः भवति, तस्मिन् एव क्षणे सः युद्धसंकल्पं भङ्गयति।

'सांख्ययोग' इति द्वितीयोऽध्यायः । अस्मिन् अर्जुनः स्वकर्तव्यव्याख्यां कर्तुं असमर्थः सन् कृष्णं समर्प्य वदति – शाधिमाम्। कृष्णः स्वस्य प्रवचनस्य आरम्भं मर्त्यभौतिकशरीरस्य अमरात्मना च मौलिकं भेदं व्याख्याय करोति । पुनः कृष्णः तस्मै स्थानान्तरप्रक्रियाम्, ब्रह्मविद्यायाः निःस्वार्थसेवां, स्थितिप्रज्ञपरिभाषां च व्याख्यायते।

International Journal of Research in Economics and Social Sciences(IJRESS)
Available online at: http://euroasiapub.org
Vol. 12 Issue 11, Nov- 2022
ISSN(o): 2249-7382 | Impact Factor: 8.018
(An open access scholarly, peer-reviewed, interdisciplinary, monthly, and fully refereed journal.)

तृतीयोऽध्यायः ‘कर्मयोगः’ इति । अत्र कृष्णेन अर्जुनाय शक्रमयोगस्य सम्यक् रूपं व्याख्यातम्। कर्म अस्य परिवर्तनशीलस्य जगतः प्राणः अस्ति। अस्मिन् भौतिकजगति जनकल्याणाय आत्मरक्षणाय वा कस्यचित् व्यक्तिस्य केनचित् प्रकारेण कार्यं कर्तव्यं भवति । अहंकारकारणात् कर्ता इति चिन्तनस्य त्रुटिं विना सत्वराजादिगुणैः कार्यानुष्ठानस्य अर्थं अवगत्य विरक्तभावेन कर्तव्यं कृत्वा कार्यफलं ईश्वराय अर्पयन् एव तिष्ठेत् .

'ज्ञानयोग' इति चतुर्थोऽध्यायः । अस्मिन् आत्मनः, ईश्वरस्य, तयोः सम्बन्धि दिव्यज्ञानस्य च उपदेशाः दत्ताः। दिव्यं ज्ञानं आत्मशुद्धिं मोक्षं च ददाति। नाना कर्तव्यानां अद्वितीयं ज्ञानं, पृथिव्यां पुनः पुनः ईश्वरस्य अवतारस्य महत्त्वस्य विश्लेषणं गुरुगृहं गमनस्य आवश्यकता च वर्णिता अस्ति। अस्य दिव्यज्ञानस्य वर्णनं अस्य प्रकरणस्य मुख्यं वैशिष्ट्यम् अस्ति ।

'कर्मसंन्यासयोग' इति पञ्चमोऽध्यायः । अस्मिन् कर्मयोगस्य लाभाः, कर्तव्यमार्गस्य भिन्नविधयः, ब्राह्मणभूतिस्थितिस्वरूपं च वर्णितम् अस्ति । दिव्यज्ञानस्याग्नौ पूतः ज्ञानी सर्वानि कर्माणि बाह्यरूपेण करोति; अन्ते तु तेषां सर्वेषां कर्मणां फलं परित्यज्य शान्तिं, वैराग्यं, सहिष्णुतां, आध्यात्मिकदृष्टिः, सुखं च लभते।

‘ध्यानयोग’ इति षष्ठोऽध्यायः । ध्यानयोगविशेषवर्णनं करोति । सर्वयोगः अर्थात् अष्टाङ्गयोगः, मनः इन्द्रियाणि च नियन्त्रयति, ईश्वरं प्रति ध्यानं केन्द्रीक्रियते, ततः योगाभ्यासस्य रूपं, योगिनां प्रकाराः - चतुष्ट्ययोगस्य सिद्धेः पद्धतयः तथा च योगं आत्मनः संयोगं ईश्वरं च परमं मन्यमानस्य वर्णनं ध्यानं च प्रयासः।विधेः अन्तिमपरिणामः – समाधिः – विश्लेषितः अस्ति।

'ज्ञान विज्ञान योग' इति सप्तमोऽध्यायः । कृष्णस्य सर्वकारणानां कारणं परमसत्यस्य स्वरूपं च वर्णयति । ईश्वरप्रसादप्राप्तेः साधनानि, भक्तप्रकाराः, ज्ञानिनः महत्त्वं, दिव्यशक्तिः च अत्र वर्णिताः सन्ति ।

'अक्षरब्रह्मयोग' इति अष्टमोऽध्यायः । अस्मिन् ईश्वरप्राप्तिविषये शक्तिशालिनः विचाराः प्रकटिताः सन्ति । अस्मिन् अध्याये ईश्वरस्य अविक्षिप्तं अविकारीं च रूपं वर्णितम् अस्ति ।

श्री विद्या राजगुह्य योग इति नवमोऽध्यायः । अस्मिन् परमं गूढज्ञानं व्याख्यातम् अस्ति। कृष्णस्य महत्त्वं विशेषतया वर्णितम् अस्ति। भक्तिद्वारा जीवाः ईश्वरेण सह नित्यं सम्बद्धाः भवन्ति ।

'विभूतियोग' इति दशमोऽध्यायः । ईश्वरस्य परमं महिमा वर्णयति । ईश्वरस्य सर्वकारणहेतुः कृष्णस्य अनन्तव्यक्तिः प्राणिषु पूज्यतमः इति वर्णितः। भक्तियोगः भक्तिदीक्षावृद्ध्यर्थं सर्वेषां ईश्वराश्रयस्य विस्तृतवर्णनम् अस्ति ।

International Journal of Research in Economics and Social Sciences(IJRESS)
Available online at: http://euroasiapub.org
Vol. 12 Issue 11, Nov- 2022
ISSN(o): 2249-7382 | Impact Factor: 8.018
(An open access scholarly, peer-reviewed, interdisciplinary, monthly, and fully refereed journal.)

'विश्वरूपदर्शनयोग' इति एकादशोऽध्यायः । विभूतस्य विशालरूपस्य वर्णनं करोति । अत्र कृष्णेन अर्जुनाय दिव्यं दर्शनं दत्तम्। विश्वरूपे जगतः प्रत्येकं कणेषु व्याप्तस्य तस्य अद्वितीयरूपस्य व्यापकदृष्टिः दत्ता अस्ति। एवं प्रकारेण ईश्वरः स्वस्य ईश्वरीयतां प्रदर्शितवान्, स्वस्य भव्यतायाः कथां च प्रस्तुतवान् । शुद्धभक्त्या एव एतत् रूपं द्रष्टुं समर्थः भवति ।

'भक्तियोग' इति द्वादशोऽध्यायः । ईश्वरप्राप्त्यर्थं भक्तिः सुलभतमः उत्तमः साधनः अस्ति। इमं परमं मार्गं यः स्वयमेव लभते दिव्यगुणाः । ततश्च भक्तेः महत्त्वं तत्साधनसाधनं च तेषां विविधप्रकारं च वर्णितम् ।

'क्षेत्रक्षेत्रज्ञविभागयोग' इति त्रयोदशोऽध्यायः । अस्मिन् प्रकृतेः, मनुष्यस्य, चैतन्यस्य च विश्लेषणं भवति । शरीरात्मनः ईश्वरस्य च भेदं यः अवगच्छति सः स्वयमेव अस्मात् संसारात् स्वतन्त्रतां प्राप्नोति । अत्र शरीररूपं, साक्षात्काराय आत्मशुद्धिः, बन्धनहेतुः, विवेकः च वर्णिताः ।

'गुणत्रयविभागयोग' इति चतुर्दशोऽध्यायः । अत्र उक्तं सर्वं देहिनां त्रिगुणाधीनत्वम् । कथं एते गुणत्रयाः (सत्त्व-राज-तामाः) कर्मबन्धनात्? कथं श्रेष्ठः भवेत् ? ईश्वरः कथं ईश्वरस्य प्रतिष्ठा ? अस्मिन् विस्तृतवर्णनादिकं समावेशितम् अस्ति ।

'पुरुषोत्तमयोग' इति पञ्चदशोऽध्यायः । अस्मिन् पुरुषोत्तमयोगविश्लेषणम् अस्ति । पुरुषोत्तमः सर्वव्यापी महेश्वरः सन् प्रकृतिपुरुषाभ्यां भिन्नः अस्ति, यः एतत् रहस्यं जानाति सः एव समर्पितः भक्तः भवितुम् अर्हति।

'दैवसुरसम्पद्विभागयोग' इति षोडशोऽध्यायः । दिव्यस्य आसुरीस्वभावस्य च वर्णनं कृतम् अस्ति। दिव्य-आसुरी-धनविभागस्य, कर्तव्यस्य च यथार्थस्वरूपस्य ज्ञानस्य आधारं स्थापयति इति शास्त्रीयव्यवस्था वर्णिता अस्ति ।

'श्रद्धात्राय विभाग' इति सप्तदशोऽध्यायः योगः । अस्मिन् भौतिकस्वभावगुणत्रयेभ्यः श्रद्धा त्रिविधा उत्पद्यते इति शास्त्रा-अशास्त्रभेदः वर्णितः । राजोगुणे तमोगुणे च कृतानि क्रियाणि परिणामं ददति; यत्र तु शास्त्रानुसारेण कृतानि कर्माणि सद्गुणजीवनेन हृदयं शुद्धयन्ति। एते एव शुद्धश्रद्धा, ईश्वरप्रति भक्तिः च जनयितुं परमकारकाः सन्ति।

अष्टादशः अन्तिमः अध्यायः 'मोक्षसंसांसयोगः' इति । अस्मिन् संन्याससिद्धेः प्रकाशनं कृतम्। ईश्वरः सर्वेषां कर्मणां परमकर्ता इति उक्तः; पुनः आत्मशुद्धेः आवश्यकतायां बलं दत्तम् अस्ति। अतिरिक्तकर्मफलस्वरूपं च निरूपितम्।

एवं श्रीमद्भगवद्गीतायाः ७०० श्लोकेषु १८ अध्यायाभ्यन्तरे १८ योगविषयाणां विस्तरेण वेदव्यासः चर्चा कृता अस्ति ।

International Journal of Research in Economics and Social Sciences(IJRESS)
Available online at: http://euroasiapub.org
Vol. 12 Issue 11, Nov- 2022
ISSN(o): 2249-7382 | Impact Factor: 8.018
(An open access scholarly, peer-reviewed, interdisciplinary, monthly, and fully refereed journal.)

उद्देश्यम्

1. वर्तमान परिवेशे गीतादर्शनस्य शिक्षायाः अध्ययनार्थम्।
2. गीतायाः दार्शनिकमहत्त्वस्य अध्ययनार्थम्
3. वर्तमानपरिस्थितौ गीतायां निहितानाम् शैक्षिकमूल्यानां समीक्षात्मकः अध्ययनः।

अनुसंधान क्रियाविधि

प्रस्तुतः अध्ययनः ऐतिहासिकसंशोधनस्य भागः अस्ति। प्रायः समाजस्य इतिहासः वर्तमानसामाजिकव्यवस्थायाः आधारः भवति । ऐतिहासिक अन्वेषणं सामाजिकसमस्यानां समाधानार्थं प्रयुक्तस्य वैज्ञानिकपद्धतेः प्रयोगः भवति । भगवद्गीतायाः महत्त्वं शैक्षिकनिमित्तं च, तस्य प्रासंगिकतां उपयोगितायाः च अध्ययनं वर्तमानस्य अध्ययनस्य उद्देश्यम् अस्ति । अतः एतत् शोधं पुस्तकालयसंशोधनम् अस्ति, प्रस्तुते अध्ययने ऐतिहासिकपद्धतेः उपयोगः भविष्यति। ऐतिहासिकपद्धतेः अर्थः अस्ति यत् अतीतानां अनुभवानां अध्ययनं कृत्वा तेषां विकासात्मकानां व्यवहारक्रमानाम् आविष्कारः करणीयः ये कस्यापि सामाजिकक्रियाकलापस्य आधारं प्रकाशयन्ति। अस्याः पद्धतेः उपयोगस्य उद्देश्यं भगवद्गीतायाः शिक्षासम्बद्धानां दार्शनिकविचारानाम्, अवधारणानां, उद्देश्यानां, आदर्शानां च विषये सूचनां प्रदातुं तथा च अस्मिन् सन्दर्भे वर्तमानशिक्षायाः समस्यानां व्यवस्थानां च सन्दर्भं अन्वेष्टुं भवति, अतः वर्तमानस्य अध्ययनस्य उद्देश्यम् अस्ति आधुनिकभारतीयसन्दर्भे भगवद्गीतायाः अर्थं अवगन्तुं वर्तते।शैक्षिकसान्दर्भिकतायाः अध्ययनं वर्तमानावश्यकतानां सन्दर्भे मूल्याङ्कनं च। अतः ऐतिहासिकपद्धतेः प्रयोगः समीचीनः । ऐतिहासिकपद्धतेः अतिरिक्तं वर्णनात्मकं, तुलनात्मकं ज्ञानं, ज्ञानशास्त्रीयं अध्ययनपद्धतिं च उपयुज्यते ।

उपकरणम्

वर्तमान अध्ययने शोधकर्त्ता प्राचीनं वर्तमानं च प्रमाणं, संसाधनं, लेखं, अभिलेखं च चयनं कृत्वा गीतायाः विषयवस्तुविश्लेषणं करिष्यति तथा च तस्य शैक्षिकपक्षस्य साधनरूपेण आविष्कारं करिष्यति। आशास्ति यत् एतेषां प्रयोगानां माध्यमेन गीतायाः शैक्षणिकदर्शनसम्बद्धविशिष्टसूचनाः उपलभ्यन्ते, वर्तमानकालस्य यथार्थज्ञानप्राप्त्यर्थं च प्रयत्नाः क्रियन्ते।

स्रोतः – प्रस्तुते अध्ययने ऐतिहासिकपद्धतेः प्रमुखौ स्रोतौ प्रयुक्तौ भविष्यतः।

International Journal of Research in Economics and Social Sciences(IJRESS)
Available online at: http://euroasiapub.org
Vol. 12 Issue 11, Nov- 2022
ISSN(o): 2249-7382 | Impact Factor: 8.018
(An open access scholarly, peer-reviewed, interdisciplinary, monthly, and fully refereed journal.)

प्राथमिकस्रोताः – एते दत्तांशस्य मूलं मूलं च स्रोतः सन्ति । विषयस्य मूलभण्डारः अस्ति, कस्यापि महत्त्वपूर्णस्य अवसरस्य मूल अभिलेखः अस्ति । अतः भगवान् वेद व्यास द्वारा लिखित श्री मद्भागवत गीता आधार रूप में स्वीकार किया जाएगा।

अप्रमुखस्रोताः - अप्रमुखस्रोतेषु वयं तानि साधनानि साधनानि च समावेशयामः येषां माध्यमेन अन्ये जनाः लेखकस्य दार्शनिकस्य च विचारेषु स्वविचारं प्रकटयन्ति। अतः गीता विषये महान् विचारकैः, विद्वान्, समीक्षकैः, भाष्यकारैः च दत्ताः शैक्षणिकाः अध्ययनाः अपि प्रस्तुते अध्ययने समाविष्टाः भविष्यन्ति। एतेन वयं प्रस्तुतस्य अध्ययनस्य विषयं अवगन्तुं अन्वेषणं च प्राप्तुं शक्नुमः तथा च प्रस्तुतं शोधं सम्पन्नं कर्तुं शक्नुमः।

दत्तांशविश्लेषणम्

भगवद्गीतायाः महत्त्वम्

भगवद्गीता हिन्दुधर्मस्य महत्त्वपूर्णशास्त्रेषु अन्यतमं महाभारतमहाकाव्यस्य अन्तः स्थापिता अस्ति । भगवद्गीतायां भगवान् श्रीकृष्णः अर्जुनस्य निराशासमये आध्यात्मिकं नैतिकं च सन्देशं प्रचारयति । उपनिषदसंयुक्तं गहनं सार्थकं वाक्यं यस्मिन् जीवनस्य विविधाः पक्षाः व्याख्याताः सन्ति ।

भगवद्गीता विभिन्नकारणात् महत्त्वपूर्णाः-

1. **जीवनमार्गस्य घोषणा :-** अद्वैत, भक्ति, कर्म, ज्ञान, नैतिकता च विषये जीवनमार्गसम्बद्धाः विस्तृताः विचाराः भगवद्गीतायां प्रस्तुताः सन्ति। जनानां धार्मिकाध्यात्मिकमार्गे मार्गदर्शनं करोति ।
2. **जीवनस्य सारांशस्य घोषणा :-** भगवद्गीता जीवनस्य महत्त्वपूर्णविषयाणां सारांशं ददाति, यथा कर्तव्यं, समर्पणं, समता, निःस्वार्थकर्म, आत्मायाः स्वभावः, ईश्वरेण सह सम्बन्धः इत्यादयः। मानवजीवनस्य मूल्यानि आदर्शानि च स्पष्टीकरोति ।
3. **मनोवैज्ञानिक महत्त्वः-** भगवद्गीता मानसिक तथा आध्यात्मिक अवस्थाओं, मनोवैज्ञानिक दुविधाओं तथा उनके समाधान के सम्बन्ध में अद्वैत तथा योगशास्त्र के सिद्धान्तों को प्रस्तुत किया है। मानवचित्तस्य, आत्मसंयमस्य, मनसः शुद्धीकरणस्य च विचारधारा व्याख्यायते ।
4. **सामाजिकमहत्त्वम् :-** भगवद्गीतायां विविधसामाजिकविषयाणां, द्वन्द्वसमाधानस्य च चर्चा कृता अस्ति। अस्मिन् सामाजिकन्यायः, धर्मः, राजनीतिः, युद्धं, स्वातन्त्र्यं, द्वन्द्वनिराकरणं, सामाजिकसौहार्दं च इति विषयेषु चर्चा कृता अस्ति ।

International Journal of Research in Economics and Social Sciences(IJRESS)
Available online at: http://euroasiapub.org
Vol. 12 Issue 11, Nov- 2022
ISSN(o): 2249-7382 | Impact Factor: 8.018
(An open access scholarly, peer-reviewed, interdisciplinary, monthly, and fully refereed journal.)

5. **आध्यात्मिक महत्त्वः-** भगवद्गीता आध्यात्मिक ज्ञान के संकेत के मार्गदर्शन के पुस्तक है। अत्र आत्मानः स्वभावः, बोधः, ईश्वरेण सह सम्बन्धः, मोक्षस्य लक्ष्यं च विषये व्याख्यानानि दत्तानि सन्ति । ज्ञानसत्यप्राप्तिमार्गविषये व्याख्यायते ।

भगवद् गीता अपने तत्त्वज्ञान, दार्शनिक मानवतावाद, और आध्यात्मिक महत्त्व के कारण महत्वपूर्ण है। यह एक अनमोल संस्कृति और आध्यात्मिक समृद्धि का स्रोत है, जो मानव जीवन को संबलित, संतुलित, और प्रगाढ़ बनाने में मदद करता है।

वर्तमानदृष्टिकोणस्य सन्दर्भे –

तथा च वर्तमानकाले श्रीश्रीमद्भागवतस्य केचन विशेषताः निम्नलिखितरूपेण सन्ति

1. कोरोनासंक्रमणसमये भयेन सुरक्षायाश्च विचलितस्य मनसः कल्याणे गीता सहायका अभवत्।
2. मानसिकशान्तिं कृते गीतायाः उपयोगः कृतः अस्ति ।
3. गीता जीवनाय अत्यावश्यकी अस्ति।
4. गीता महामन्त्रा एव कष्टमुक्तये |

मूल्यम् -

मूल्यानि ते तत्त्वानि सन्ति ये मानवव्यवहारं नियन्त्रयन्ति, मार्गदर्शनं कुर्वन्ति, प्रतिबिम्बयन्ति च । एतेषु सर्वेषु मूल्येषु वयं नैतिकमूल्यानि, सामाजिकमूल्यानि, आध्यात्मिकमूल्यानि, शैक्षिकमूल्यानि इत्यादीनि ग्रहीतुं शक्नुमः। अस्य लघुसंशोधनस्य कृते शोधकर्त्रेण शैक्षिकमूल्यानि चयनितानि सन्ति।

निष्कर्ष

गीतादर्शनस्य उपदेशाः वर्तमानपर्यावरणाय अतीव प्रासंगिकाः सन्ति। गीतादर्शनं व्यावहारिकदर्शनम् अस्ति । गीता इति आचारशास्त्रं यत् मानवजीवनस्य प्रगतेः कृते प्रयतमानस्य लक्ष्यं ददाति। प्रयत्नवादः गीतायाः हृदयम् अस्ति।गीतायां प्रयत्नस्य महत्त्वं अधिकं दत्तम् अस्ति। अप्रयत्नेन (अर्थात् प्रयत्नेन) लोके किमपि न सिध्यति। गीतकारः मनुष्येषु प्रयत्नस्य अभावं नपुंसकत्वं मन्यते । श्रीमद्भगवद्गीता व्यक्तिं प्रति चेतनभावनाः उत्तेजयित्वा कर्मकरणस्य प्रवृत्तिं जागृत्य वर्तमानयुगस्य कृते उपयोगी भवति। मानुषे मनसि प्रचलन्ति विग्रहाः, जगतः मध्ये उत्पद्यमानशोकेन आवृतस्य आकाशस्य अन्धकारस्य वा, कर्मणा अग्रे गमनेन एव तस्य निराकरणं कर्तुं शक्यते। अतः गीता अस्मान् सर्वकालस्य महान् व्यक्तित्वं भवितुं प्रत्येकं पदे प्रेरयन्ती

International Journal of Research in Economics and Social Sciences(IJRESS)
Available online at: http://euroasiapub.org
Vol. 12 Issue 11, Nov- 2022
ISSN(o): 2249-7382 | Impact Factor: 8.018
(An open access scholarly, peer-reviewed, interdisciplinary, monthly, and fully refereed journal.)

स्थायिशिक्षिका अस्ति, यस्याः उपयोगिता सर्वकालिकसर्वजीवानां हिताय भवति। एवं गीता सार्वत्रिकजीवनदर्शनस्य पुस्तकम् अस्ति।

संदर्भ ग्रन्थ सूची

1. लाल, आर. बी. (2016). शिक्षा के दार्शनिक एवं समाजशास्त्रीय सिद्धान्त. पब्लिकेशन्स रस्तोगी : मेरठ .
2. पाण्डेय, बी. (2007). वर्तमान परिप्रेक्ष्य में गीता दर्शन के शैक्षिक निहितार्थ का समालोचनात्मक अध्ययन (प्रकाशित शोध प्रबन्ध, शिक्षा
3. शर्मा, सी. (2013). भारतीय दर्शन आलोचना और अनुशीलन दिल्ली. बनारसीदास मोतीलाल
4. सिन्हा, एच. पी. (2018). भारतीय दर्शन की रुपरेखा मोतीलाल : दिल्ली. . बनारसीदास
5. तिलक, बी. जी (2018) गीता रहस्य पॉकेट डायमंड : दिल्ली नई . बुक्स
6. विनोवा (2019). गीता-प्रवचन वाराणसी : सर्व सेवा संघ - प्रकाशन
7. निघण्टु तथा निरुक्त - संपा. लक्ष्मण सरूप, मोतीलाल बनारसीदास, दिल्ली, 1967
8. गीता का नीतिशास्त्र - शास्त्री दिवाकर, सस्ता साहित्य मण्डल प्रकाशन दिल्ली, 2007
9. गीतारहस्य कर्मयोग - तिलक बाल गंगाधर, शारदा प्रकाशन, नई दिल्ली, 2005
10. गीता-प्रबन्ध - अरविन्द, अरविन्द आश्रम, पांडिचेरी, 1969
11. गीता-दर्शन - नराले रत्नाकर, प्रभात प्रकाशन, दिल्ली, 2003
12. भगवद्गीता - राधाकृष्णन् सर्वेपल्लि, सरस्वती विहार, दिल्ली, 2004